

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія

ФІЗЕР Віталія Михайлівна

**Вплив фінансової грамотності населення на боргову поведінку громадян/
The impact of financial literacy on the debt behaviour of citizens**

спеціальність: 015 039 – Професійна освіта
освітньо-професійна програма – Фінансова грамотність

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ПОФГзм-21
В. М.Фізер

Науковий керівник:
д.е.н., професор, О. П. Кириленко

Кваліфікаційну роботу допущено до захисту:

" __ " _____ 2026 р.

Завідувач кафедри
_____ **А. І. Крисоватий**

ТЕРНОПІЛЬ - 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА БОРГОВОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН.....	6
1.1. Фінансова грамотність населення, як фактор економічного зростання країни.....	6
1.2. Сутність боргової поведінки населення та особливості її формування	11
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА ЙОГО БОРГОВУ ПОВЕДІНКУ.....	17
2.1. Оцінка рівня фінансової грамотності населення України.....	17
2.2. Показники боргової поведінки населення у період воєнного часу	25
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ БОРГОВОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ РІВНЯ ЇЇ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ.....	31
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах глобальної економічної нестабільності добробут кожної окремої родини та стабільність фінансової системи держави загалом залежать не лише від макроекономічних показників, а й від внутрішніх чинників, серед яких ключове місце посідає фінансова грамотність населення. Рівень знань громадян щодо фінансових інструментів та вміння ефективно планувати власний бюджет безпосередньо формують їхню боргову поведінку. Суспільство, яке володіє високим рівнем фінансової культури, здатне приймати раціональні рішення щодо залучення кредитних ресурсів, оцінювати реальну вартість запозичень та підтримувати власну платоспроможність, що стимулює розвиток здорового фінансового ринку.

Водночас низький рівень фінансової обізнаності стає головною причиною нераціональної боргової поведінки, що проявляється у надмірній зацікавленості кредитами та неспроможності громадян вчасно виконати свої зобов'язання. Це призводить до стрімкого зростання частки проблемних кредитів, підвищення соціальної напруги та створює суттєві системні ризики для фінансової стійкості країни.

Особливого значення дослідження боргової поведінки набуває в контексті домогосподарств, які дедалі частіше розглядають кредитування як основне джерело фінансування споживчих потреб, придбання житла чи оплати послуг. Проте відсутність чіткого розуміння базових принципів кредитування — обов'язковості повернення коштів, строковості та платності — часто стає причиною потрапляння громадян у «фінансову пастку». Недостатня інформація про умови фінансових продуктів або неповне усвідомлення ризиків, пов'язаних із відсотковими ставками та штрафними санкціями, на тривалий час погіршує фінансовий стан особи та обмежує її участь в економічних відносинах. Такий стан є вкрай небажаним, особливо в періоди економічних криз, коли здатність

населення приймати зважені фінансові рішення стає запорукою виживання домогосподарств.

Вищезазначене обґрунтовує актуальність дослідження механізмів впливу фінансової грамотності на формування відповідальної боргової поведінки громадян та необхідність розробки стратегічних пропозицій щодо підвищення рівня фінансової культури як засобу мінімізації кредитних ризиків у державі.

Дослідження у сфері фінансової грамотності населення, та зокрема, боргової поведінки населення розкриваються у працях Т. Кізими, Т. Повод, О., Стащук, В. Федосова, Н. Чечетової та інших вчених. Проте потребує поглибленого вивчення проблематика щодо удосконалення боргової поведінки населення з метою підвищення ефективності управління особистими фінансами та покращення економічної стабільності в країні.

Мета роботи полягає в оцінці впливу рівня фінансової грамотності населення на його боргову поведінку та обґрунтування перспектив підвищення фінансової грамотності.

Для реалізації поставленої мети слід вирішити такі завдання:

- обґрунтувати роль фінансової грамотності в економічному зростанні країни;
- дослідити сутність боргової поведінки та особливості її формування;
- оцінити рівень фінансової грамотності населення України;
- проаналізувати показники боргової поведінки населення у період воєнного часу;
- запропонувати шляхи вдосконалення боргової поведінки населення у контексті реалізації національної стратегії фінансової грамотності.

Об'єкт дослідження – фінансова грамотність населення.

Предмет дослідження – процес формування боргової поведінки населення під впливом рівня фінансової грамотності.

Теоретико-методологічну частину дослідження складають такі методи: *теоретичного пізнання*, який використано з метою дослідження сутності понять фінансової грамотності та боргової поведінки; *порівняльного аналізу* – для співставлення даних про індекс фінансової грамотності різних країн; *групування даних* – для аналізу показників боргової поведінки населення; *графічний* – для відображення результатів дослідження у графічному вигляді.

Інформаційною базою дослідження є: дослідження Міністерства цифрової трансформації України та Національного банку України, USAID, ОЕСР, статистичні дані Національного банку України, Національна; наукові праці вчених інформація з мережі Інтернет.

Практичне значення роботи полягає в обґрунтуванні напрямів стратегії ефективного управління кредитною поведінкою молоді, які можуть використовуватися у процесі розробки освітніх заходів з підвищення фінансової грамотності молоді.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення та результати дослідження обговорювалися на наукових семінарах кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ та опубліковані у збірниках наукових праць тези доповідей «Боргова поведінка та фінансова грамотність населення» і «Фінансова грамотність населення як фактор економічного зростання країни».

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 46 сторінок, з яких 40 сторінок – основна частина. Список використаних джерел містить 36 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА БОРГОВОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН

1.1. Фінансова грамотність населення, як фактор економічного зростання країни

Фінансова грамотність населення є одним із фундаментальних внутрішніх чинників, що визначають темпи та стабільність економічного зростання держави, адже вона виступає не лише особистою навичкою, а стратегічним ресурсом держави, який забезпечує трансформацію заощаджень в інвестиції, мінімізує системні фінансові ризики та створює умови для сталого економічного розвитку.

Кожен із цих напрямків має свій специфічний механізм впливу на економіку. Наприклад, якщо фінансова грамотність сприяє зростанню заощаджень, то важливо з'ясувати, як саме ці заощадження трансформуються в інвестиційний ресурс для ринків. Дослідження рівня фінансової грамотності населення допомагає зрозуміти яким чином низький рівень знань призводить до конкретних негативних наслідків, таких як зростання споживчого боргу та створення ризиків для всієї фінансової системи країни.

Отже, від рівня фінансової грамотності населення залежить стабільність економіки, однак потребує більш широкого дослідження поняття ФГ та теоретичні засади її впливу на економіку країни.

Існують різні наукові підходи щодо визначення сутності поняття фінансова грамотність. Так, О. Калініченко, О. Вікарчук та С. Ніколаєнко С. трактують це поняття як «сукупність теоретичних знань, а також здатність населення використовувати свої знання на практиці» [1].

Проте таке визначення поняття ФГ дещо звужує та не розкриває повністю його сутності, адже фінансова грамотність передбачає також уміння «формувати

оптимальний бюджет, вести постійний облік особистих доходів і витрат, оминати ризики, здійснювати перспективне фінансове планування тощо» [2, с. 19].

Трактуванню сутності фінансової грамотності приділяють увагу у своєму дослідженні С. Юрій та Т. Кізима, які наголошують, що фінансова грамотність «це сукупність світоглядних позицій, знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень» [2, с. 19].

На розвиток науки про фінансову грамотність вплинули воєнні події, стрімкий розвиток технологій та фінансова нестабільність в країні. Так, вплив повномасштабної війни в Україні на фінансову обізнаність і грамотність суспільства досліджували Н. Дорошенко та С. Пашкова, які відзначили намагання держави та міжнародних організацій підвищити фінансову грамотність громадян, зокрема через реалізацію освітніх проєктів, програм обізнаності та співпрацю з міжнародними донорами. Вчені запропонували заходи, спрямовані на підвищення рівня фінансової обізнаності населення в умовах інтеграції України до європейського економічного простору [3, с. 231].

Поняття фінансової грамотності С. Домбровська трактувала як «осмислення основних фінансових концепцій, раціональне використання економічної інформації, прийняття ефективних управлінських рішень, забезпечення економічної безпеки людини й підвищення добробуту населення» [4, с. 6].

В сучасних умовах фінансова грамотність населення є надзвичайно важливою ознакою благополуччя суспільства і визначає якість життя його громадян, адже забезпечує їм доступ до користування послугами у сфері освіти, охорони здоров'я, фінансів, банківських послуг тощо.

Як економічний фактор фінансова грамотність проявляється перш за все через стимулювання інвестиційного потенціалу, адже люди, що мають високий рівень фінансової грамотності, інвестують кошти, наприклад, спрямовують у банківські депозити, цінні папери або інвестиційні фонди. Це перетворює приватні

заощадження на внутрішній інвестиційний ресурс для економіки, стимулюючи розвиток підприємництва та фінансових ринків.

Інвестиційну грамотність можна представити трьома правилами (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Правила інвестиційної грамотності*

*Джерело: складено автором на підставі даних [5].

Зазначені на рисунку правила передбачають вкладення коштів з розумінням доходів та ризиків таких вкладень. Так поступовість означає не інвестувати відразу усі заощадження, а робити це поступово. Довгостроковість – розуміння того, що найрезультативніші інвестиційні вкладення виправдовуються у довгостроковому періоді часу. Диверсифікація – важливо розподіляти вкладення між різними активами, а не вкладати в один актив.

Проаналізувавши важливі правила успішного інвестора, можна виокремити методологічні засади формування та управління інвестиційним портфелем:

- 1) дотримання принципу ліквідності резервного капіталу;
- 2) часова детермінація інвестиційних ресурсів;
- 3) оптимізація співвідношення ризику та доходності через диверсифікацію;
- 4) моніторинг та ребалансування портфеля;
- 5) максимізація темпів приросту капіталу через механізм реінвестування;
- 6) залучення експертного консалтингу.

Варто пояснити кожну з цих засад. Так, щодо принципу ліквідності, то капіталізація активів, що формують фінансову «подушку безпеки», є неприпустимою. Дана категорія коштів повинна зберігатися у високоліквідній

формі для забезпечення платоспроможності суб'єкта в разі виникнення непередбачуваних екзогенних чи ендогенних шоків.

Часовий горизонт залучення капіталу має перевищувати один фінансовий рік для мінімізації ризиків вимушеного виходу з позицій у несприятливі періоди ринкової кон'юнктури.

Слід уникати стратегій, спрямованих виключно на максимізацію прибутку, оскільки це корелює з експоненціальним зростанням інвестиційних ризиків.

Доцільним є формування збалансованого портфеля, що поєднує:

- консервативні інструменти, наприклад, фонди нерухомості з прогнозованою рентною доходністю, де стабільність забезпечується базовими активами та державними облігаціями;
- середньострокові активи, тобто проєкти з фіксованою валютною доходністю, що забезпечують захист від девальваційних процесів.

Ефективне управління інвестиціями передбачає регулярний моніторинг та аудит поточних показників результативності та здійснення ребалансування активів у відповідність до змін ринкових індикаторів або індивідуальних стратегічних цілей інвестора.

Для досягнення ефекту «складних відсотків» рекомендується акумуляція отриманого доходу з його подальшим спрямуванням у додаткові активи. Використання фондів з капіталізацією прибутку дозволяє інтенсифікувати зростання чистих активів за рахунок розширення виробничих чи операційних потужностей без проміжних дивідендних виплат.

Для верифікації інвестиційної стратегії та мінімізації помилок, спричинених асиметрією інформації, обґрунтованим є звернення до професійних фінансових консультантів та сертифікованих керуючих активами.

Як фактор економічного зростання фінансова грамотність здатна підвищити фінансову безпеку та платоспроможність. Це пояснюється тим, що досвідчене у фінансових питаннях суспільство краще оцінює ризики, створює «фінансові

подушки» на випадок криз, а також здатне уникати потрапляння у фінансові пастки. Це зменшує навантаження на державні соціальні бюджети під час економічної нестабільності.

Низька фінансова грамотність часто призводить до зростання споживчого боргу та створює ризики для всієї фінансової системи країни. Розуміння основних принципів кредитування, повернення коштів у визначені строки та платності за їх користування, дозволяє громадянам обирати найвигідніші фінансові пропозиції та уникати надмірної закредитованості.

Принципи «розумного» кредитування можна представити у наступному вигляді (1.2).

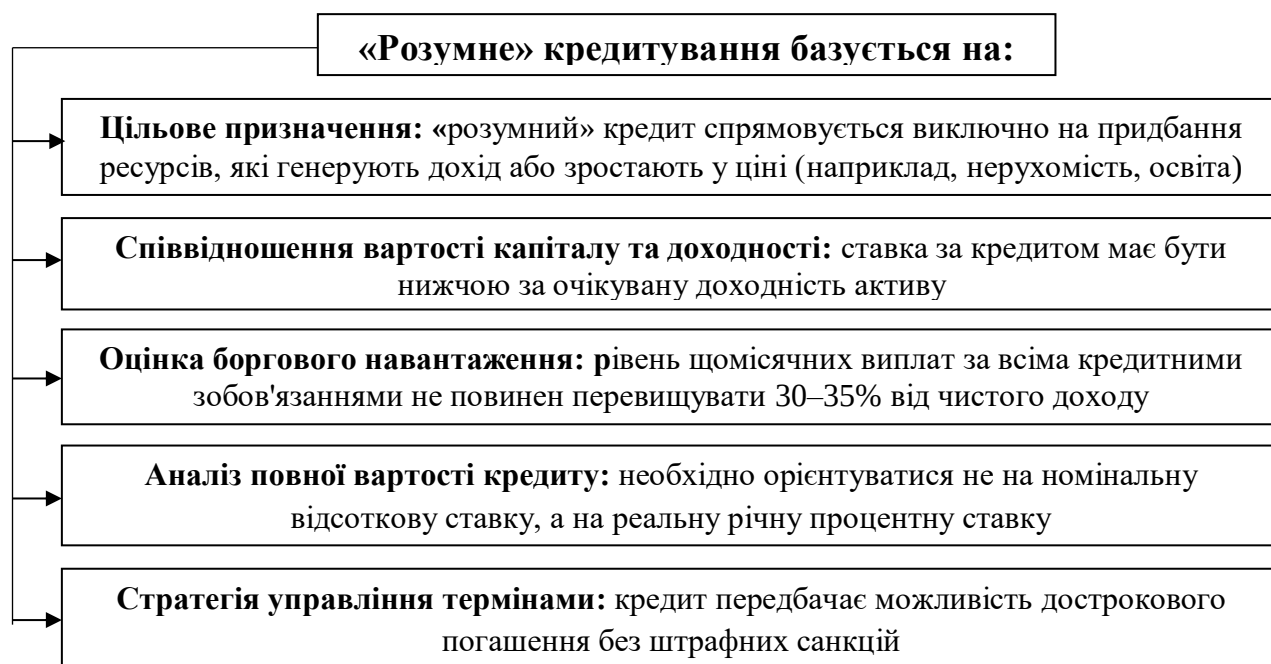

Рис. 1.2. Правила розумного кредитування*

*Джерело: складено автором на підставі даних [5].

Як видно з рисунку, концепція «розумних кредитів» базується на фінансовій прагматичності, де запозичені кошти використовуються не для споживання, а для створення додаткової вартості або капіталізації.

ФГ як економічний фактор також проявляється в тому, що вона впливає на довгострокову економічну перспективу. Особливу роль відіграє фінансова

грамотності молоді, оскільки саме їхня економічна поведінка формує фундамент для розвитку країни на довгострокову перспективу. З огляду на те, що молоді люди частіше звертаються до кредитування для навчання чи відкриття бізнесу, їхнє вміння оперувати фінансовими ресурсами безпосередньо впливає на динаміку майбутнього економічного зростання.

Крім цього, фінансова грамотність безпосередньо сприяє підвищенню благополуччя домогосподарств, що є кінцевою метою будь-якої економічної політики. Стабільні та заможні домогосподарства забезпечують стійкий внутрішній попит на товари та послуги, що є двигуном для національного виробництва.

Отже, як фактор економічного зростання фінансової грамотності проявляється через: інвестиційну грамотність; підвищення фінансової безпеки та платоспроможності; формування відповідальної боргової поведінки; вплив на довгострокову економічну перспективу; та забезпечення загального благополуччя. Наявність достатнього рівня фінансової грамотності є дозволяють створювати сприятливе економічне середовище для розвитку бізнесу та покращення в певній мірі економічної ситуації країни.

1.2. Сутність боргової поведінки населення та особливості її формування

Боргова поведінка свідчить про ставлення до боргових зобов'язань. Заборгованість породжує процентні витрати та пов'язана з фінансовими труднощами, а її зростання може погіршити добробут. Боргова поведінка населення є потужним макроекономічним індикатором. Розуміння того, як люди запозичують кошти, дозволяє прогнозувати системні ризики, адже надмірна закредитованість домогосподарств може призвести до банківської кризи та

рецесії. Також розуміння боргової поведінки дозволяє регулювати сукупний попит (кредити стимулюють споживання) та розробляти державну політику, оскільки розуміння реальних причин боргів (вимушені вони чи інвестиційні) допомагає уряду створювати ефективні соціальні та фінансові програми.

Для фінансових установ розуміння боргової поведінки є базою для створення клієнтоорієнтованих продуктів, оскільки це дозволяє банкам краще оцінювати кредитні ризики, враховуючи не лише доходи, а й поведінкові зразки позичальника, а також допомагає розробляти інструменти рефінансування та реструктуризації для тих, хто потрапив у вимушену боргову залежність.

Отже, розкриття сутності боргової поведінки та механізмів її формування є критично важливим завданням, оскільки цей процес знаходиться на перетині економічної стабільності держави та психологічного добробуту кожної людини.

Наукова праця В. Корнівської та О. Яременко щодо боргів домогосподарств розкриває вплив на розвиток таких тенденцій зростаючих проблеми бідності та збільшення комунальних боргів, які є найбільшими серед боргів перед банківськими установами. Вчені наголошують на тому, що «збільшення боргового тиску домогосподарства» зменшує обсяги споживання та негативно впливає на сукупний попит [6, с. 200].

По своїй суті боргова поведінка є різновидом фінансової поведінки. Визначення боргу, що наводиться у великому тлумачному словнику української мови, звучить як «сума непогашеного боргового зобов'язання» [7, с. 92], Тлумачний словник економіста (за ред. проф. С. М. Гончарова) визначає борг як «грошову суму, взятую на конкретно визначений термін за певними зобов'язаннями щодо сплати за боргові послуги і з гарантіями на обов'язкове повернення» [8, с. 84], водночас в Економічному словнику (за ред. Й.С. Завадського) поняття боргу трактується як «будь-який процес, завдяки якому підприємство одержує готівку або інші кошти в обмін на зобов'язання виплатити договірну суму плюс процент» [9, с. 27].

Не зважаючи на те, що поняття боргу наводиться у літературі, використання терміну «боргова поведінка домогосподарств» не є поширеним, однак зустрічається у працях вчених. Так, боргову (кредитну) поведінку М. Іващенко визначає її як «діяльність індивіда, в процесі якої відбувається запозичення коштів на умовах терміновості, зворотності і платності» [10]. Т. Кізима під борговою поведінкою домогосподарств пропонує розуміти «діяльність членів домогосподарств, у процесі якої відбувається запозичення коштів насамперед на умовах поверненості та строковості, а також (якщо це обумовлено угодою) платності» [11, с. 42].

Отже, боргову поведінку можна вважати науковою категорією, що відображає систему рішень та дій індивідів щодо залучення, використання та повернення запозичених коштів. Соціально-економічна природа боргової поведінки є інструментом міжчасового перерозподілу ресурсів. Вона дозволяє населенню споживати блага сьогодні, фінансуючи їх за рахунок доходів, які будуть отримані в майбутньому. Наприклад, можливість придбання дороговартісних активів (житло, освіта, транспорт) без необхідності тривалого періоду накопичення. Інвестиційна складова у борговій поведінці проявляється в тому, що використання запозичень для формування людського капіталу або започаткування власного бізнесу.

Базуючись на визначенні поняття боргової поведінки, можна виокремити певні етапи, що формують сутність цієї поведінки (рис. 1.3).

Формування боргової поведінки відбувається під впливом певних фінансових звичок людини.

Для того щоб зрозуміти тип боргової поведінки необхідно розглянути детальний опис різних рис характеру, притаманних тій чи іншій людині [12]:

1) непричетний (англ. The Innocent). Такі люди завжди намагаються уникати вирішення фінансових питань та є схильними до заперечення реальності. Індивідууми з подібними рисами часто відчують себе перевантаженими

фінансовими питаннями та покладаються на думки інших. Крім цього можуть бути надмірно довірливими до точки зору інших, що робить їх вразливими до маніпуляцій. Такий тип притаманним людям з низьким рівнем фінансової освіти або негативним досвідом у минулому;

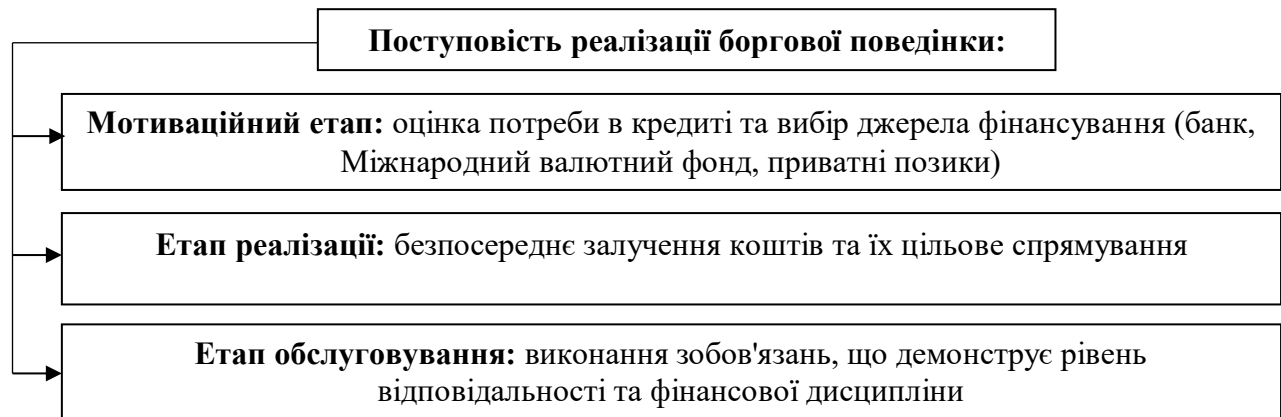

Рис. 1.3. Етапи боргової поведінки*

*Джерело: складено автором.

2) жертва (англ. The Victim). Такі люди часто шукають причини своїх матеріальних невдач у зовнішніх факторах, залишаючись заручниками минулих подій. Замість активних дій вони можуть виявляти пасивну агресію, очікуючи, що їхні труднощі владнає хтось інший. В основі такої поведінки нерідко лежать непропрацьовані психологічні наслідки перенесених потрясінь»;

3) воїн (англ. The Warrior). Цей тип особистості прагне домінування у фінансовій сфері через досягнення високих результатів у підприємстві та інвестуванні. Представники цього архетипу відзначаються високою концентрацією, непохитністю та прагненням тримати всі процеси під особистим наглядом. Попри те, що вони зважають на думку експертів, фінальні рішення завжди базуються на їхній інтуїції та наявних активах. В основі такої моделі поведінки лежить стійке бажання здобути повну автономію та визнання;

4) мученик (англ. The Martyr). Для цього архетипу характерна жертівність: вони фокусуються на розв'язанні чужих проблем, повністю ігноруючи власні інтереси. Такі особи часто виступають у ролі рятівників, проте їхня допомога нерідко має прихований бік — вони важко розстаються з відданими ресурсами та відчують глибоке незадоволення, якщо не отримують взаємності. В основі такої моделі поведінки лежить підсвідоме прагнення домінувати через опіку та гостра потреба у схваленні з боку оточення;

5) несвідомий (англ. The Fool). Цей поведінковий тип притаманний особам, які схильні до авантюризму та гонитви за миттєвим прибутком шляхом прийняття високих ризиків. Вони часто діють під впливом емоційного імпульсу, ігноруючи при цьому ретельний аналіз чи дрібні деталі. Становлення такого архетипу зазвичай зумовлене прагненням отримати легкі гроші, не витрачаючи зусиль на розробку стратегії чи довгострокове планування.

6) творець (англ. The Creator). Представники цього типу орієнтовані на саморозвиток або творчість, що зумовлює їхнє суперечливе сприйняття фінансів. Хоча вони цінують автономію, яку забезпечує капітал, ідея активного залучення до комерційної діяльності викликає у них внутрішній спротив. В основі такої позиції лежить глибинна установка про неможливість поєднання високих духовних цінностей із матеріальним накопиченням;

7) тиран (англ. The Tyrant). Для цього типу особистості фінанси є передусім інструментом влади та засобом впливу на оточуючих. Вони схильні до фанатичного накопичення активів, оскільки будь-яке зменшення капіталу сприймається ними як загроза особистому впливу. Формування такого архетипу зазвичай зумовлене глибинним страхом перед дефіцитом ресурсів та гострою внутрішньою потребою в соціальному домінуванні;

8) маг (англ. The Magician). Цей архетип уособлює стан фінансової рівноваги, де гроші сприймаються суто як ресурс для реалізації життєвих планів. Представники цього типу успішно подолали деструктивні установки минулого та

демонструють високий рівень усвідомленості в кожній фінансовій операції. Становлення такої моделі поведінки ґрунтується на самоприйнятті, здатності до об'єктивної самокритики та чіткому розумінні алгоритмів досягнення мети.

Отже, на формування боргової поведінки особи впливають риси характеру, модель поведінки та рівень фінансової грамотності. Серед інших факторів також слід виокремити соціальний тиск та економічну ситуацію в країні.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВПЛИВУ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА ЙОГО БОРГОВУ ПОВЕДІНКУ

2.1. Оцінка рівня фінансової грамотності населення України

Перехід до цифрової економіки та ускладнення ринку фінансових послуг висувають нові вимоги до рівня знань та навичок сучасного споживача. Оцінка рівня фінансової грамотності населення України є необхідним етапом для розуміння реального стану фінансової інклюзії та ефективності впровадження національних стратегій розвитку. Тож необхідно здійснити комплексний аналіз здатності українських громадян приймати обґрунтовані фінансові рішення, орієнтуватися в банківських продуктах та оцінювати власну платоспроможність. Дослідження базується на порівнянні вітчизняних показників із показниками інших країн, що дозволяє ідентифікувати ключові прогалини у фінансовій культурі різних верств населення

Підкреслюючи залежність економічного розвитку країни від рівня ФГ населення Л. Гончар наголосила, що «низький рівень таких знань призводить до негативних наслідків не лише для споживачів фінансових послуг, але і для країни, приватного сектора і суспільства в цілому» [13, с. 185]. Автор зазначає необхідність впроваджувати програми з підвищення рівня фінансової грамотності, що має стати стратегічним напрямом державної політики.

Під первинним поняттям фінансової грамотності В. Федосов та Б. Стеценко розуміли фінансовий світогляд, що визначає фінансова освіта, яка повинна мати місце в усіх ланках освітньої системи. Вчені наголошують на недостатньому рівні охоплення шкіл фінансовою грамотністю, а також низькій якості викладання цього предмету в українських школах [14, с. 80].

Однією з необхідних умов для забезпечення економічної стабільності і добробуту населення та економіки країни З. Григорова назвала фінансову грамотність, яка «не лише допомагає людям ефективно управляти особистими фінансами, але й дозволяє ухвалювати зважені економічні рішення в умовах фінансової нестабільності та складності сучасних фінансових продуктів» [15, С. 48].

У світовій практиці оцінку фінансової грамотності здійснюють за окремими показниками, одним з яких є індекс фінансової грамотності (далі – ІФГ) – показник, що дозволяє оцінити здатність людини розуміти та ефективно використовувати фінансові інструменти. Цей показник обчислюється за результатами дослідження агентства США з міжнародного розвитку (англ. United States Agency for International Development, далі – USAID) та вимірюється за міжнародною методологією Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) й охоплює три ключові компоненти: фінансові знання (7 запитань), фінансову поведінку (9 запитань) та ставлення до грошей (5 запитань) [17]. Максимальне значення індексу – 21 бал [18].

За результатами Проекту USAID «Трансформація фінансового сектору» у співпраці з Національним банком України (далі – НБУ) під час дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році» [18] здійснено порівняння показників ІФГ України з аналогічними показниками країн світу.

Слід зазначити, що опитування відбувалося у період пандемії COVID-19, і що могло спричинити певний вплив на відповіді опитуваних. Однак, криза, спричинена пандемією COVID-19, порівняно з економічними кризами останніх років, мала мінімальний негативний вплив на фінансовий ринок та поведінку споживачів. Проте обмеження, пов'язані з пандемією коронавірусу, стали поштовхом для більш активної цифровізації в різних сферах, а зокрема, у сфері

фінансових послуг. Основні показники порівняння ІФГ України з іншими країнами світу за 2021 рік свідчить про наступне (рис. 2.1).

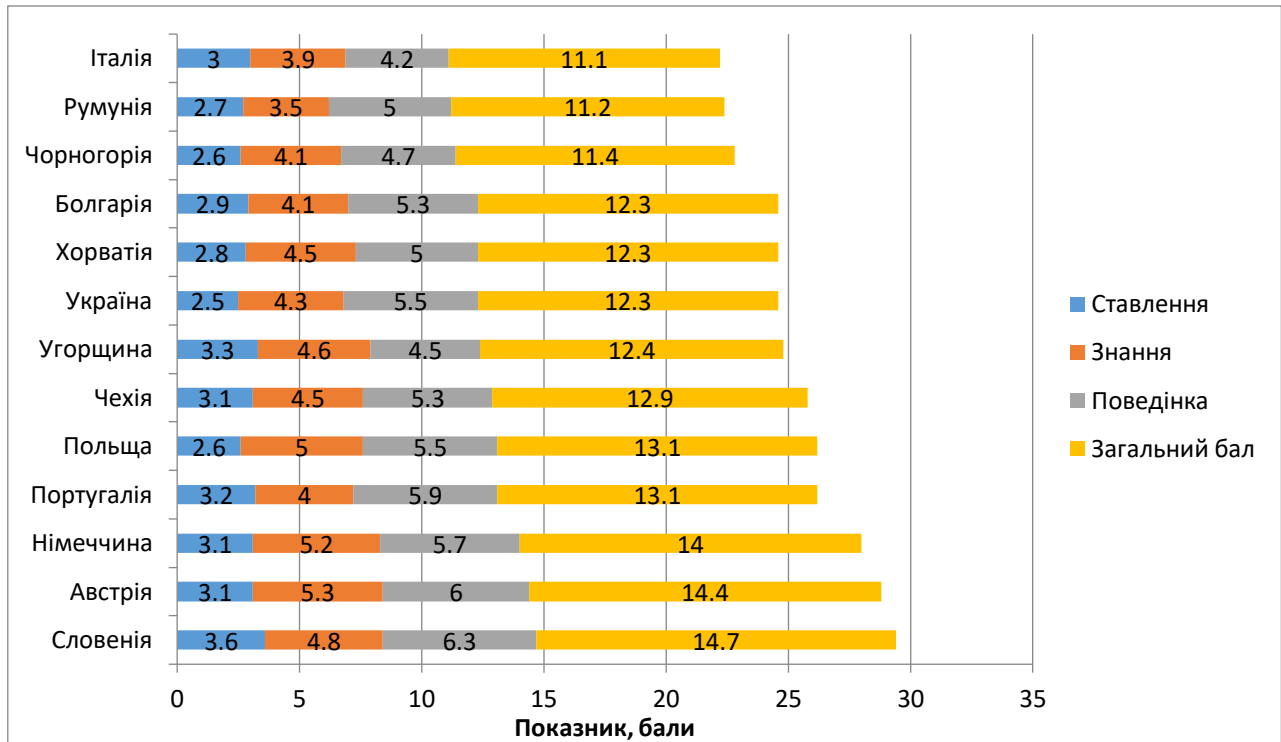

Рис. 2.1. Порівняння ІФГ України з іншими країнами світу за 2021 рік*

*Джерело: складено автором на підставі [18].

Дані рисунку свідчать, що ІФГ України у 2021 році порівняно з іншими європейськими країнами знаходиться на середньому рівні між найменшим показником (Італія – 11,1) та найвищим (Словенія – 14,7).

Порівняно з показником 2018 року ІФГ у 2021 році підвищився на 0,7 балів (з 11,6 до 12,3 бали) [18], однак отриманий показник становить лише 58% від максимального – 21 бал.

Дослідження також передбачає оцінку показників фінансової інклюзії, що передбачає забезпечення всім людям, незалежно від віку, соціального становища та інших критеріїв, доступ до фінансових послуг і ресурсів [19].

Для оцінювання рівня фінансової інклюзії у Звіті ОЕСР за 2020 р. було взято до уваги такі показники: знання щонайменше 5 фінансових продуктів; придбання

продукту упродовж останнього року; звернення до родини/друзів з проханням позичити гроші або взяти їх на зберігання.

Аналіз обізнаності фінансових продуктів було проведено переважно щодо кредитних послуг (рис. 2.2).

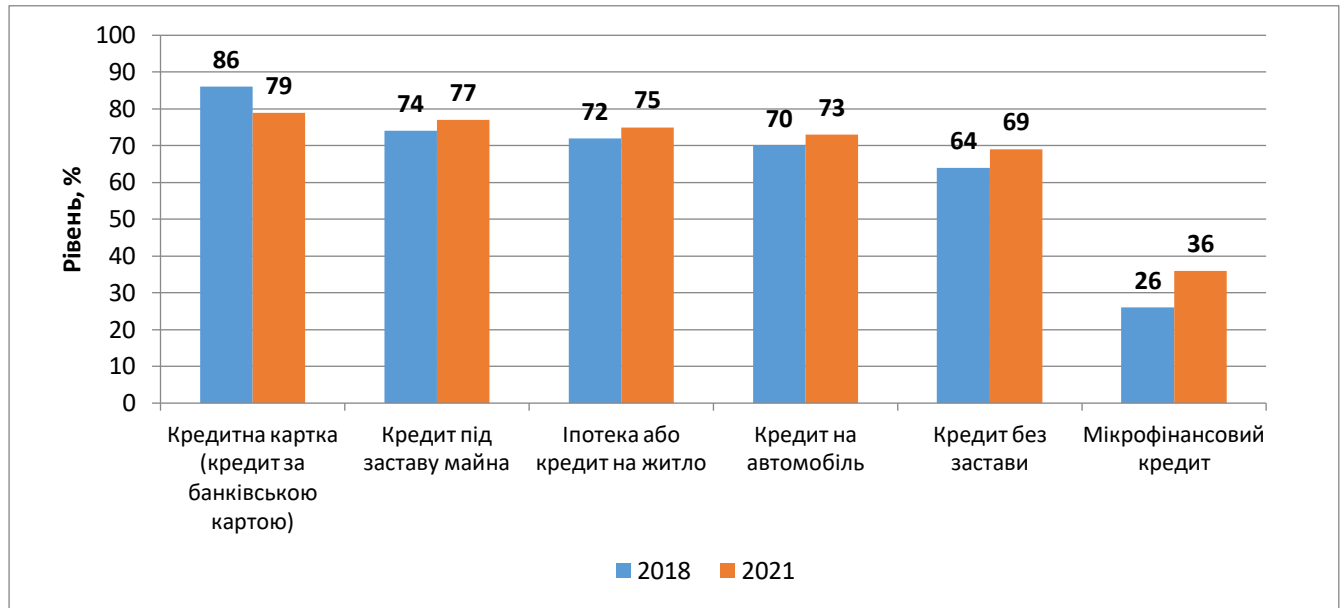

Рис. 2.2. Рівень обізнаності населення щодо фінансових продуктів*

*Джерело: складено автором на підставі [18].

Як видно з рисунку, рівень обізнаності за всіма фінансовими продуктами підвищився у 2021 році порівняно із показниками 2018 року окрім як за кредитними картками.

У звіті ОЕСР також виділено окремі аспекти, що впливають на фінансову стійкість громадян, серед яких фінансове планування, фінансовий контроль та контроль за витратами. Варто проаналізувати зміну у відсоткових пунктах показників опитування за цими категоріями (далі – в.п.) (табл. 2.1).

Як видно з таблиці, усіх показники протягом аналізованого періоду зросло, однак лише відсоток тих, хто ретельно обмірковує покупки зменшився на 6 відсоткових пунктів.

Останнє дослідження USAID було проведено у серпні 2021 року. Проте з 1 липня 2025 року агентство США з міжнародного розвитку (USAID) офіційно припинило свою діяльність. Державний департамент США перебрав на себе управління всіма програмами іноземної допомоги, а низку проєктів в Україні було закрито або призупинено [20].

Таблиця 2.1

**Динаміка показників опитування щодо фінансового планування
та контролю за витратами за 2018 та 2021 роки***

Аспект за методологією ОЕСР	Питання анкети	Україна, 2018 р.	Україна, 2021 р.	Зміни, в.п.	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2020 р.*
Фінансове планування	Активно заощаджую	61%	69%	+8	72%
	Ставлю довго термінові цілі і прагну їх досягати	37%	41%	+4	46%
Фінансовий контроль	Планую/контролюю витрати	82%	84%	+2	68%
Контроль за витратами	Вчасно сплачую рахунки	73%	85%	+12	81%
	Ретельно обмірковую покупки	82%	76%	-6	67%

*Джерело: складено автором на підставі [18].

Заслуговує на увагу аналіз загального рівня фінансової грамотності в різних країнах, показники якого досліджено ОЕСР у 2023 році.

У середньому по країнах ОЕСР близько 77% дорослих вчасно сплачують рахунки та не брали позик протягом останнього року, щоб вирішити свої фінансові питання. Однак лише 26% дорослих порівнюють продукти різних постачальників, і лише 24% дорослих звертаються за порадою до незалежних джерел під час придбання фінансового продукту чи послуги [21].

Щодо фінансової стійкості, то в середньому по країнах ОЕСР понад половина дорослих (54%) повідомили, що вони можуть зіткнутися зі значними витратами, еквівалентними їхньому місячному доходу, не позичаючи гроші та не просячи допомоги від родини чи друзів (в середньому 62% по країнах ОЕСР). Крім того, понад 56% опитуваних не стикалася з ситуаціями, коли їхній дохід не покривав витрат на проживання протягом 12 місяців.

У середньому по країнах та економіках-учасницях менше половини дорослих (43%) могли б продовжувати покривати свої витрати на проживання протягом щонайменше трьох місяців без позик грошей та переїзду, якщо б вони втратили своє основне джерело доходу (в середньому 49% по країнах ОЕСР).

За даними телефонного інтерв'ю САТІ (англ. Computer Assisted Telephone Interviewing), проведеного у травні 2025 року, рівень ФГ громадян не є високим, що відображають наступні показники [16]:

- перерахувати місячну ставку за кредитом в річну здатні лише 31%;
- інвестувати кошти мають схильність лише 41% населення;
- знання про джерело наповнення місцевих бюджетів (за рахунок місцевого бізнесу) мають 69%.

Рівень ФГ відображає також вибір особою джерел кредитування у разі виникнення гострої необхідності у коштах (табл. 2.2).

Як видно з таблиці, лише 52% населення звернулись би за кредитом в банк, а 9% в небанківські організації та/або до незнайомих людей, що може загрожувати негативними наслідками боргових зобов'язань.

Також за результатами опитування, проведеного САТІ виявлено найчастіші причини відмови від звернення до банку за кредитом (табл. 2.3).

Як видно з таблиці 2.3 найчастішими причинами відмови від звернення до банківських установ за отриманням кредитних коштів є недовіра до банків, складність умов кредитування, занадто великі відсотки та бюрократичні процедури під час отримання кредитів.

Таблиця 2.2

Дані про надання переваги певним джерелам кредитування*

Джерело кредитування	16-29 років, %	30-39 років, %	40-49 років, %	50-59 років, %	60 років і старше, %	Загалом, %
Банк	67	62	59	47	34	52
Родичі, друзі, знайомі	5	6	13	12	12	10
Небанківські мікрофінансові установи (ломбарди, позики онлайн тощо)	11	3	4	6	2	5
Незнайомі люди, які видають гроші під відсотки (за рекомендацією знайомих)	8	4	1	5	2	4
Сподівання на власний заробіток	3	3	4	3	0	2
Інше	3	3	9	7	5	5
Рішення не брати кредит	14	21	11	21	36	22
Важко відповісти	1	3	4	4	10	5

*Джерело: складено автором на підставі [16].

Оцінка рівня фінансової грамотності населення є не просто статистичним показником, але й виступає в ролі стратегічного інструмента розвитку країни. Проведення оцінки фінансової грамотності дозволяє:

1) визначити реальний рівень знань населення та визначити ризики, що виникають при недостатньому рівні знань. Така оцінка дозволяє чітко розмежувати, що люди знають теоретично і як вони діють на практиці;

2) прогнозувати боргову поведінку та мінімізувати ризики. Оцінка фінансової грамотності дає змогу передбачити схильність громадян до надмірної закредитованості, оцінити ризики зростання частки неповернених кредитів, а також зрозуміти, чи здатне населення розпізнати фінансові махінації, піраміди або приховані комісії у договорах;

**Аналіз причин відмови від звернення до банків
за отриманням кредитних коштів***

Показник	Загалом, %	Чоловік, %	Жінка, %
Низький рівень довіри банкам	42	45	40
Складно зрозуміти умови кредитування	22	22	22
Великі відсотки	13	14	12
В банках довга та/або складна бюрократична процедура	11	15	8
Не можливо отримати кредит без застави майна	9	9	9
Не було потреби	8	11	6
Відсутнє офіційне підтвердження джерел доходів	7	6	9
Відмова у кредитування через вік, дохід, тощо	6	4	8
Інше	4	4	5
Важко сказати	2	2	2

*Джерело: складено автором на підставі [16].

3) створити базис для розробки державних стратегій. Так, на основі оцінки держава має можливість: впроваджувати цільові освітні програми (наприклад, курси фінансової грамотності у школах чи запуск спеціальних інформаційних порталів); ефективно розподіляти бюджетні кошти на підвищення фінансової культури саме туди, де є найбільший провал;

4) оцінити ефективність реформ, які вже впроваджені. Якщо дослідження здійснюється регулярно, то воно дозволяє оцінити динаміку.

Отже, оцінка показника ІФГ, яка здійснювалася у 2021 році, показала середній його рівень, який в порівнянні з попередньою оцінкою продемонстрував зріст на 0,7 балів, що є позитивною динамікою. Аналіз даних, зазначених у Звіті ОЕСР показав, що обізнаність населення щодо користування кредитними картками у 2021 році знизилася у порівнянні з 2018 роком на 7 в.п.

Проаналізовано дані про надання переваги певним джерелам кредитування та виявлено що найбільше надається така перевага банкам. Проте з причини низької довіри до банківських установ населення рідко до них звертається, що стає причиною для звернення до інших з сумнівною репутацією джерел.

2.2. Показники боргової поведінки населення у період воєнного часу

Дослідження показників боргової поведінки населення в період воєнного стану має критичне значення, оскільки війна докорінно змінює як фінансові можливості громадян, так і ризики для всієї економічної системи держави. У такий специфічний і кризовий період цей аналіз є важливим.

Війна супроводжується втратою робочих місць, руйнуванням майна, вимушеним переміщенням (внутрішня міграція та біженці за кордон) і зниженням реальних доходів. Дослідження боргової поведінки дозволяє побачити на які потреби люди беруть кредити (на базове виживання й продукти харчування чи на відновлення пошкодженого житла й бізнесу), а також чи здатні громадяни обслуговувати вже наявні борги в умовах падіння доходів.

Масове невиконання кредитних зобов'язань (дефолти домогосподарств) безпосередньо загрожує стабільності фінансових установ. Однак моніторинг показників боргових зобов'язань дозволяє фіксувати динаміку зростання частки непрацюючих кредитів та допомогти Національному банку України (далі – НБУ) та комерційним банкам вчасно сформувати резерви і розробити програми реструктуризації боргів (наприклад, «кредитні канікули»), щоб запобігти банкрутству фінансових установ.

У воєнний час радикально змінюються горизонт планування та ставлення до фінансових зобов'язань. Дослідження боргової поведінки населення допомагає зрозуміти: чи зростає частка ірраціональної, панічної боргової поведінки під

впливом стресу; як населення реагує на законодавчі зміни (наприклад, на мораторії щодо стягнення майна або скасування штрафів за прострочення платежів).

Показники боргового навантаження слугують індикатором критичного стану суспільства. На основі цих даних держава може розробляти адресні програми допомоги тим, хто опинився у складних життєвих обставинах, а також коригувати фінансову та податкову політику, впроваджувати субсидії або пільгові програми кредитування (наприклад, для відновлення житла за програмою «ЄОселя» чи підтримки релокованого бізнесу).

Коли банки посилюють вимоги до позичальників через воєнні ризики, населення з низьким рівнем доходу та гострою потребою в коштах може звертатися до нерегульованих мікрофінансових організацій (МФО) або нелегальних кредиторів. Дослідження боргової поведінки допомагає вчасно помітити ризик потрапляння громадян у хронічну «боргову петлю» під надвисокі відсотки та розробити захисні механізми на рівні законодавства.

Отже, аналіз боргової поведінки саме у воєнний період дає змогу виявити максимальну деформацію фінансової культури. Це дозволяє порівняти «мирні» моделі поведінки у мирний час та запропонувати унікальні механізми підвищення фінансової стійкості громадян перед обличчям форс-мажорних макроекономічних шоків.

Аналіз даних Єдиного реєстру боржників [22] (далі – Реєстр) у 2026 борги населення України зростають, адже 9,5 млн проваджень міститься у базі даних. Для порівняння, станом на 18.12.2024 кількість проваджень складала 8,9 млн, станом на 27.02.2025 – 9,0 млн [23].

Аналіз кількості проваджень можна здійснити за різними категоріями, що дозволить виявити найбільші (табл. 2.4).

Кількість проваджень за різними категоріями у 2026 році*

Найменування категорії	Кількість проваджень	Частина у загальній кількості, %
Документ, що не підпадає під згадані категорії	2 118 998	22.2
Порушення ПДР	2 016 927	21.1
Адміністративні правопорушення	1 933 970	20.3
Стягнення коштів на користь держави	1 649 354	17.3
Заборгованість за комунальні послуги	816 574	8.6
Стягнення судового збору	624 953	6.6
Борги по аліментах	209 314	2.2
Інші	169 854	1.8

*Джерело: складено автором на підставі [23].

Найбільша частка боргів належить штрафам за порушення правил дорожнього руху: порівняно з 2025 роком у 2026 році їх кількість зросла на 514,4 тис проваджень, або на 6%, що свідчить про стабільну тенденцію до накопичення боргів [24].

Стягнення на користь державного бюджету, такі наприклад, як штрафи, санкції та інші обов'язкові платежі становлять 17,3% від загальної кількості проваджень. Заборгованість населення за комунальні послуги складає 8,6%, тобто понад 816,0 тис проваджень. Невизначена категорія штрафів займає 22%, що становить понад 2,1 млн проваджень [24].

Слід зазначити, що дані у Реєстрі є динамічними, адже одні провадження закриваються, а інші додаються.

Певні зміни у класифікації категорій стягнень відбулися з метою швидшого виявлення Міністерством юстиції України потенційно проблемних виконавчих проваджень, а також задля отримання по цим категоріям оперативної статистики.

Найшвидша динаміка зростання у 2026 році порівняно з 2025 роком спостерігається за категоріями конфіскація та стягнення майна [24]:

- кількість справ щодо спеціальної конфіскації зросла на 63% (з 1 049 до 1 709);
- провадження щодо звернення стягнення на майно збільшилися на 37% (з 17 173 до 23 548).

Це означає, що активізуються інструменти примусового виконання рішень.

Якщо проаналізувати кількість боржників у розрізі адміністративно-територіальних одиниць України, то найбільша кількість боргів фіксується у великих регіонах:

- Дніпропетровська область – 1 053,0 тис проваджень (11%);
- Харківська область – 675,2 тис проваджень (7%);
- Київ – 667,2 тис проваджень (7%);
- Одеська область – 585,2 тис проваджень (6%);
- Донецька область – 526,3 тис проваджень (6%).

Зростання кількості боргів населення свідчить не лише про статистичні показники, але й відображає наступні процеси: збільшення на населення адміністративного тиску, активізацію органів виконавчих служб, а також накопичення фінансових зобов'язань населення.

Суттєва частина штрафів за невизначеною категорією означає певні прогалини у класифікації заборгованості.

Зарубіжну практику щодо боргової поведінки населення можна дослідити на підставі результатів опитування Global Findex 2024 [25], яке відображає інформацію щодо попиту на кредити, доступ до них та їх використання. Однак зазначене опитування не містить інформації про тип кредитного продукту, суми позик або умови, зокрема, термін, відсотки, заставу та інші умови кредитування.

Як показує опитування у середньому 24% дорослих (40% позичальників) позичали офіційно у 2024 році. Вони отримали кредит через позику в банку чи

аналогічній фінансовій установі або за допомогою кредитної картки чи мобільного грошового рахунку. Частка офіційних запозичень у загальному обсязі запозичень варіювалася залежно від економіки з низьким та середнім рівнем доходу.

Не повністю формально позичали 5% дорослих (у клубі ощадних коштів, такому як асоціація ротаційних ощадних та кредитних асоціацій). Позичали у родини або друзів – 31% дорослих. Інші джерела кредитування використовували 12% дорослих. Інші джерела стали більш популярними у всьому світі в останні роки. Вони також можуть включати кредит, наданий для купівлі продуктів.

Кредитні картки є одночасно платіжним інструментом і джерелом кредитування. Вони надають короткостроковий кредит щоразу, коли використовуються, навіть коли власники кредитних карток повністю сплачують свої залишки в кожному циклі виписки і таким чином не сплачують відсотки за ці залишки. Тому поява кредитних карток в економіці може вплинути на попит на інші форми кредитування та їх використання (рис. 2.3).

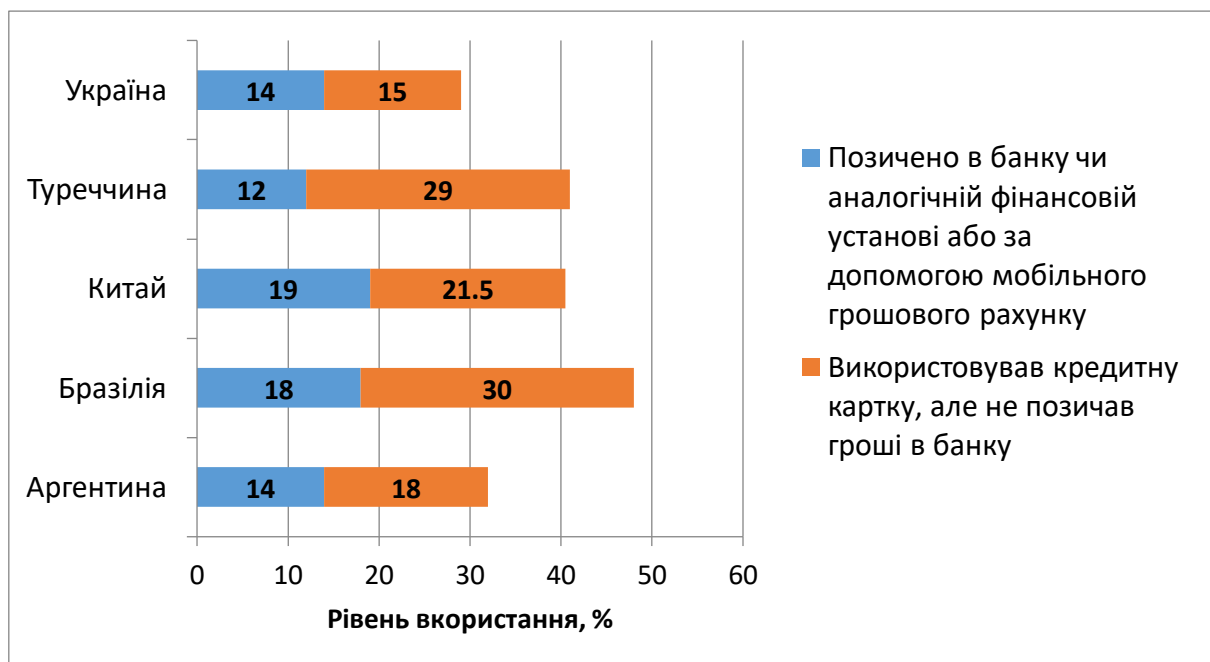

Рис. 2.3. Використання кредитних карток в різних країнах світу у 2024 році*

*Джерело: складено автором на підставі [25].

Як показують дані рисунку, користування кредитними картками у зазначених країнах не перевищує навіть 50%. При цьому відсоток позичання у банківських установах є нижчим порівняно з використанням кредитної картки. У країнах з низьким та середнім рівнем доходу у 2024 році лише 15% дорослих користувалися кредитною картою протягом останніх 12 місяців.

У 2021 році кредитні картки домінували як джерело офіційного кредитування: частка офіційних позичальників, які користувалися кредитними картками, але також не позичали кошти у фінансовій установі або на мобільному грошовому рахунку, становила близько 70% у Туреччині, близько 60% в Аргентині та Бразилії та близько 50% у Китаї та Україні [25].

Щоб краще зрозуміти, як дорослі користуються кредитними картками, в опитуванні Global Findex 2024 було поставлено питання, чи дорослі, які користувалися кредитною картою, повністю погасили свої залишки до встановленого терміну. У п'яти країнах з низьким та середнім рівнем доходу та високим рівнем використання кредитних карток (що визначається як частка користувачів кредитних карток, що перевищує 25% від усіх дорослих), моделі платежів серед користувачів різнилися. У Китаї близько 90% користувачів кредитних карток повністю погасили свої залишки, тоді як в Аргентині та Туреччині це зробили лише близько 60% користувачів кредитних карток. У двох інших країнах цієї групи частка користувачів кредитних карток, які повністю погасили свої залишки, знаходилася між цими двома відсотками.

Отже, дослідження боргової поведінки населення показало зростання кількості боргів у 2026 році порівняно з попередніми, що свідчить про негативні тенденції в тому числі щодо фінансової грамотності населення.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ БОРГОВОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ РІВНЯ ЇЇ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Сучасна архітектура фінансового ринку та стрімкий розвиток цифрових технологій докорінно змінили механізми взаємодії індивідів із кредитними інститутами. Спрощення доступу до позичкового капіталу через онлайн-платформи та інструменти мікрокредитування, з одного боку, розширило фінансові можливості громадян, а з іншого – загостило ризики деструктивної боргової поведінки. За умов макроекономічної нестабільності та коливань реальних доходів населення, запозичення часто перетворюються із драйвера споживання чи інвестування на вимушену стратегію виживання, що підвищує рівень простроченої заборгованості населення.

Ключову роль в цьому процесі відіграє фінансова грамотність. Низький рівень фінансової обізнаності громадян обмежує їхню здатність адекватно оцінювати вартість обслуговування боргу.

Отже, метою дослідження є окреслення проблем та визначення стратегічних перспектив й інструментів підвищення фінансової культури як основи відповідального кредитування.

Аспекти взаємовпливу між фінансовою грамотністю та фінансовою поведінкою домогосподарств вивчали Т. Кізима та О. Шаманська [26, с. 19], особливості формування економічної поведінки досліджувала О. Лозиченко [27]. А. Роговий, Ю. Євтушенко [28] та О. Стащук [Стащук, с. 103] вивчали напрямки розвитку банківського кредитування житлового будівництва для домогосподарств.

Розвиток ринку фінансових послуг також вимагає від населення певних знань для ефективного користування його послугами. Так, особливості формування поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг досліджували М. Дубина,

А. Тарасенко [30, с. 165]. Особливості забезпечення фінансової безпеки країни через призму фінансової грамотності розкрито у праці І. Сидор [31, с. 63].

Однією з найпоширеніших ситуацій, яка досить часто потребує ухвалення фінансових рішень упродовж життя, є взяття кредитних коштів. В такій ситуації досить важливим є розуміння своїх прав та обов'язків, як споживача фінансових послуг, уважне ознайомлення з умовам кредитного договору перед його підписанням, чітке розуміння витрат, які будуть понесені протягом виконання договору, співставлення кредитних платежів до доходів. При цьому ключову роль відіграє боргова дисципліна, а також обізнаність щодо реструктуризації або пролонгації кредитного договору [32].

Слід зазначити, що борги є однією з головних перепон на шляху до фінансової свободи, адже вони поглинають значну частину доходів особи, а крім цього, залишають відчуття постійного дефіциту. Тому завжди у осіб, що мають борги, у пріоритеті виступає направлення зусиль на їх погашення. Тож суттєво необхідним є навчитися правильно управляти заборгованістю та взяттям на себе нових фінансових зобов'язань [33].

Сьогодні для кожного громадянина критично важливо розуміти, як працює ринок споживчого кредитування, де останнім часом лідирують так звані швидкі позики. Процес отримання грошей став максимально комфортним і швидким: маючи під рукою лише паспорт та ідентифікаційний код, людина може оформити розстрочку на техніку, меблі чи будматеріали безпосередньо у магазині. Крім того, диджиталізація дозволяє відкривати кредитні ліміти в додатку смартфона за кілька кліків, повністю оминаючи візити до банківських відділень [Чечетова].

Головна цінність такого сервісу для споживача — це можливість користуватися благами вже зараз, не чекаючи місяцями, поки накопичиться потрібна сума. Проте за швидкість доводиться платити, і часто ця плата є надмірною, на що клієнти у стані емоційної покупки не звертають уваги.

Фінансово обізнаний позичальник діє інакше: перед підписанням договору він обов'язково оцінить репутацію фінансової установи. Для цього варто аналізувати відгуки, експертні рейтинги та показник задоволеності клієнтів (NPS), які зараз є у відкритому доступі. Банки, які грають «у довгу» і цінують свою репутацію, завжди пропонуватимуть прозоріші та вигідніші умови, якісний клієнтський сервіс і цивілізований розгляд скарг.

У межах теорії поведінкових фінансів та фінансового менеджменту домогосподарств залучені кредитні ресурси класифікують за критерієм їхньої економічної ефективності на дві основні категорії: продуктивні (інвестиційні) та непродуктивні (чисто споживчі) зобов'язання [33].

1. Продуктивні кредити (пасиви з високим потенціалом капіталізації). До цієї категорії належать запозичення, спрямовані на фінансування активів, які здатні генерувати додаткову вартість, забезпечувати приріст капіталу або зберігати свою вартість у довгостроковій перспективі. Типовими прикладами є:

- іпотечне кредитування (придбання нерухомості як капітального активу);
- освітні кредити (інвестиції в людський капітал з метою підвищення майбутнього рівня доходів);
- кредитування підприємницьких ініціатив (залучення ресурсів у реальний сектор для отримання операційного прибутку).

Економічна доцільність таких запозичень обґрунтована лише за умови, що коефіцієнт боргового навантаження не перевищує критично допустимого рівня, а вартість обслуговування боргу є нижчою за прогнозовану доходність або корисність сформованого активу.

2. Непродуктивні кредити (деструктивні пасиви) [33]. Цю групу формують позики, залучені для фінансування поточного споживання, імпульсивних витрат, придбання товарів із високим темпом морального та фізичного зносу, а також оплати послуг розважального характеру. Особливістю непродуктивних боргів є те, що вони:

- не створюють доданої вартості та не трансформуються в активи;
- призводять до вилучення майбутніх доходів домогосподарства на користь сплати відсотків;
- максимізують системні фінансові ризики для індивіда.

У зв'язку з цим виникає необхідність формулювання правил та критеріїв оптимізації боргової поведінки, спрямованих на мінімізацію ризиків дефолту позичальника.

Навіть за умови відсутності первинного боргового навантаження домогосподарства та окремі індивіди схильні до систематичного відтворення неефективних моделей управління своєю ліквідністю. Мінімізація зазначених типових помилок можлива лише шляхом переходу до системного фінансового планування та впровадження раціональних поведінкових алгоритмів.

До ключових типових помилок стосовно управління особистими фінансами належать:

1) імпульсивне споживання, тобто під впливом емоцій. Превалювання емоційних чинників над раціональним вибором під час прийняття рішень про споживання. Це призводить до неоптимального розподілу обмежених ресурсів та вимивання ліквідності, необхідної для фінансування стратегічних потреб домогосподарства;

2) відсутність планування та бюджетного прогнозування. Хаотичний розподіл грошових потоків за відсутності формалізованих коротко-, середньо- та довгострокових фінансових цілей. Наслідком є нульовий або від'ємний коефіцієнт чистих заощаджень;

3) формування бюджету з нульовим залишком в результаті чого виникає хронічний дефіцит поточної ліквідності. Повне споживання поточного доходу всередині одного операційного періоду (між фазами надходження грошових коштів) за відсутності сформованого ліквідного резерву. Це максимізує вразливість індивіда до мінімальних ендегенних чи екзогенних шоків;

4) ігнорування інструментів ризик-менеджменту та ухилення від страхування. Нехтування програмами особистого, медичного та майнового страхування. За відсутності трансферу ризиків на страховий ринок, настання будь-якого форс-мажорного випадку (інвалідність, втрата працездатності, руйнування активів) призводить до повної дестабілізації фінансового стану та дефолту суб'єкта;

5) використання позичкового капіталу для фінансування операційних витрат. Систематичне залучення короткострокових кредитних ресурсів (револьверних кредитних ліній, інструментів розстрочки) для покриття поточних касових розривів споживчого бюджету. Така модель генерує кумулятивний ефект боргового навантаження та веде до формування стійкої боргової спіралі;

6) ігнорування інвестиційної діяльності. Зберігання заощаджень виключно у формі готівкових коштів або на поточних рахунках з нульовою доходністю. Така пасивна стратегія призводить до перманентного знецінення капіталу під впливом інфляційних процесів та втрати альтернативної вартості грошей.

На міжнародному рівні застосовується стратегічний підхід до підвищення рівня фінансової грамотності населення. Так, 30 вересня 2025 року Європейська комісія (далі – Комісія) опублікувала Стратегію фінансової грамотності (далі – Стратегія ЄС) [35]. Стратегія ЄС є однією з кількох ініціатив, що формують Союз заощаджень та інвестицій (СЗІ), метою якого є подальша інтеграція ринків капіталу ЄС та спрямування більшої кількості заощаджень на інвестиції, тим самим фінансуючи кліматичний перехід та стратегічну автономію ЄС. Комісія вважає, що підвищення фінансової грамотності сприятиме досягненню цих цілей, надаючи громадянам ЄС можливість забезпечити фінансову незалежність та добробут. Крім того, вища фінансова грамотність населення ЄС сприятиме спрямування роздрібних заощаджень на інвестиції.

Наразі Комісія вважає рівень фінансової грамотності в ЄС дуже низьким. Опитування Eurobarometer 2023 року [35] показало, що в середньому лише 18% громадян ЄС мають високий рівень фінансової грамотності. Статистика також відображає, на думку Комісії, зв'язок між фінансовою грамотністю та прийняттям фінансових рішень: Комісія вважає, що низький рівень фінансової грамотності є важливим фактором, що сприяє відносно низькому рівню участі роздрібних торговців на ринках капіталу в ЄС.

Оскільки ЄС не має сильних компетенцій для регулювання у сферах, де найкраще було б вирішувати питання підвищення фінансової грамотності, таких як освітня та соціальна політика, у Повідомленні Комісії пропонуються лише координаційні та підтримуючі заходи, спрямовані на доповнення існуючих стратегій та ініціатив держав-членів щодо фінансової грамотності, що здійснюються державними та приватними зацікавленими сторонами. Тому Стратегія спрямована на дії та ініціативи, за допомогою яких дії ЄС можуть забезпечити найбільшу додану цінність.

Різні ініціативи, викладені в Стратегії, згруповані за чотирма взаємопов'язаними напрямками:

1. Координація та найкращі практики. Визнаючи, що всі держави-члени вже мають стратегію фінансової грамотності або розробляють її, Комісія зобов'язується співпрацювати з відповідними зацікавленими сторонами для визначення ключових тематичних пріоритетів та виявлення найкращих практик у рамках цієї політики

2. Комунікація та підвищення обізнаності. Комісія розробить кампанію з підвищення обізнаності на доповнення до існуючих ініціатив держав-членів у сфері фінансової грамотності. Основна увага цієї загальноєвропейської кампанії буде приділена навичкам особистого фінансування, таким як планування бюджету, планування виходу на пенсію, управління боргами, управління ризиками та запобігання шахрайству та аферам.

3. Фінансування ініціатив з фінансової грамотності. Комісія не надаватиме додаткового фінансування ініціативам у рамках Стратегії. Натомість вона заохочуватиме зацікавлені сторони використовувати кошти, які їм вже доступні.

4. Моніторинг прогресу та оцінка впливу. Нарешті, Комісія запровадить низку ініціатив для оцінки прогресу та впливу вищезазначених ініціатив.

Для покращення фінансової грамотності населення України у 2024 році було затверджено Національну стратегію розвитку фінансової грамотності до 2030 року (далі – Стратегія) [32], в рамках якої виокремлено 5 цілей:

- 1) якісна базова фінансова освіта;
- 2) відповідальне фінансове життя;
- 3) фінансово обізнані підприємці;
- 4) просунута цифрова фінансова грамотність;
- 5) сприятлива екосистема для розвитку фінансової грамотності.

Для усвідомлення ефективності прийняття Стратегії варто проаналізувати результати її реалізації у попередні роки.

Так, дорожня карта Стратегії містить 80 заходів. За підсумками 2024 року, що є першим у реалізації Стратегії, виконувалися лише 42 заходи, що складає 53%; а успішно реалізованих лише 5 заходів, що складає 6%. Реалізацію на наступний рік заплановано по 33 заходам або 41% [36].

Реалізація Стратегії у розрізі цілей виглядає наступним чином (рис. 3.1).

Як видно з рисунку, завершені заходи наявні лише по двом цілям. Досить велика частина заходів по усім цілям навіть ще не розпочата.

Заходи, які стосуються покращення боргової поведінки населення визначаються ціллю № 2 «Відповідальне фінансове життя».

Починаючи з 2024 року проводиться робота з підготовки навчальних матеріалів щодо підвищення фінансової обізнаності військових, ветеранів та членів їх сімей.

Рис. 3.1. Стан реалізації цілей Стратегії у 2024 році*

*Джерело: складено автором на підставі [36].

З метою підвищення економічної обізнаності населення на офіційному Інтернет-представництві НБУ започатковано рубрику #ПростоПроЕкономіку. Протягом травня-грудня 2024 року НБУ ініціювало проведення Всеукраїнської інформаційною кампанії #КібербезпекаФінансів, яка стала продовженням інформаційної кампанії #ШахрайГудбай, що реалізується починаючи з 2020 року [36].

Основні проблеми реалізації стратегій фінансової грамотності полягають у низькій початковій фінансовій культурі, нестачі кваліфікованих кадрів для викладання, інертності населення та відсутності у людей довгострокового фінансового планування. Ефективність також гальмується стрімкою цифровою трансформацією та високим рівнем кібершахрайства, що потребує постійного оновлення знань.

Детальніше ключові виклики можна згрупувати так:

- психологічні бар'єри. Більшість громадян орієнтовані на поточне споживання («витрачати зараз»), уникають ведення особистого бюджету та не мають звички створювати заощадження чи інвестувати;

- кадровий дефіцит. Якісне викладання потребує спеціально підготовлених педагогів, які не лише володіють теорією, але й розуміють сучасні ринкові реалії;

- соціальна вразливість. Особливо складно адаптувати стратегію під специфічні потреби цільових груп, таких як ветерани, внутрішньо переміщені особи (ВПО) та люди старшого віку, які стикаються з фінансовим стресом;

- цифрові ризики та шахрайство. Зі стрімким розвитком онлайн-банкінгу та криптовалют, підвищуються ризики фінансового шахрайства, що вимагає випереджальної, а не наздоганяючої освіти.

Ці бар'єри потребують комплексного підходу та залучення як держави, так і фінансових установ. Національний банк України розбудовує відповідну екосистему та ініціює дорожні карти для охоплення базовою фінансовою освітою та ведення роз'яснювальної роботи серед різних категорій громадян. Більше деталей про ініціативи можна знайти на сторінці Стратегії.

ВИСНОВКИ

У роботі досліджено проблеми формування боргової поведінки населення та розроблено пропозиції щодо підвищення ефективності управління такою поведінкою в контексті рівня фінансової грамотності.

Вивчення теоретичних засад фінансової грамотності та боргової поведінки громадян дозволило сформулювати наступні висновки.

1. Аналіз теоретичних підходів до поняття фінансової грамотності показав, що науковці трактують це поняття переважно як набір навичок та знань щодо ефективного управління особистими фінансами. Виступаючи фактором економічного зростання, достатній рівень фінансової грамотності позитивно впливає на інвестиційний потенціал, боргову поведінку особи, прийняття рішень щодо потреби у кредитуванні, довгострокову перспективу розвитку економіки, та загальне благополуччя громадян.

2. Дослідження сутності боргової поведінки населення показало, що у науковій літературі це поняття не є достатньо розкритим і часто розглядається як кредитна поведінка. Водночас боргову поведінку можна визначити як наукову категорію, що відображає систему рішень та дій індивідів щодо залучення, використання та повернення запозичених коштів. Розглядаючи особливості формування боргової поведінки, варто визначити декілька етапів (мотиваційний, реалізаційний та обслуговування). Характеристика різних типів особистості дозволила визначити залежність формування боргової поведінки від рис характеру особи, рівня фінансової грамотності, соціального тиску та економічної ситуації в країні.

3. Узагальнення результатів емпіричного аналізу дозволяє констатувати наявність стійкої позитивної динаміки у процесах формування фінансової культури населення. Проведене компаративне дослідження свідчить, що інтегральний показник рівня фінансової грамотності громадян у 2021 році зріс на

0,7 бала порівняно з попереднім періодом оцінювання (2018 рік), досягнувши середнього ринкового значення. Цей тренд безпосередньо екстраполюється на підвищення рівня обізнаності резидентів щодо специфіки функціонування більшості фінансових продуктів та послуг. Водночас виявлено суттєву деструктивну аномалію в сегменті карткових кредитних продуктів, де прогресу в обізнаності населення зафіксовано не було. Дана тенденція, у поєднанні з тим фактом, що ключовим бар'єром для залучення позикових коштів у банківському секторі залишається інституційна недовіра громадян до фінансових посередників, вказує на наявність глибоких ментальних та комунікаційних розривів. Таким чином, попри загальне зростання фінансового інтелекту суспільства, низький рівень довіри до банківської системи та фрагментарне розуміння ризиків карткового кредитування обмежують трансформацію заощаджень у продуктивні інвестиційні та споживчі ресурси, що актуалізує потребу в диференціації державних програм фінансової просвіти.

4. Узагальнення результатів дослідження структури заборгованості та каналів кредитування дозволяє констатувати зміну парадигми боргової поведінки населення як на національному, так і на глобальному рівнях. На вітчизняному ринку у період 2025–2026 років зафіксовано стрімку ескалацію обсягів негрошових та адміністративних зобов'язань громадян. Домінуючий питома вага штрафів за порушення правил дорожнього руху в загальній структурі дебіторської заборгованості фізичних осіб свідчить про високу цифровізацію систем фіксації та автоматизацію стягнень. Разом з тим, випереджальна динаміка зростання у 2026 році за категоріями конфіскації та стягнення майна є тривожним індикатором, який вказує на перехід значної частини боргових зобов'язань у критичну стадію примусового виконання (виконавче провадження). Це підтверджує зниження платоспроможності населення та жорсткішу політику регуляторів щодо врегулювання простроченої заборгованості. Цей національний тренд розгортається на тлі довгострокової глобальної тенденції монополізації ринку

роздрібного кредитування картковими продуктами, що чітко простежується з 2021 року. Кредитні картки фактично стали безальтернативним інструментом покриття поточних касових розривів домогосподарств, витіснивши класичні банківські позики та мобільні грошові рахунки. Таким чином, висока концентрація населення в сегменті карткового кредитування у поєднанні з поточною тенденцією примусового стягнення майна та штрафів у 2026 році актуалізує необхідність посилення контролю за системними ризиками споживчого боргового навантаження та оптимізації механізмів відповідального кредитування.

5. Системний аналіз типових помилок у сфері особистих фінансів дозволяє стверджувати, що більшість таких помилок під час управління капіталом домогосподарств мають взаємопов'язаний характер і корелюються з дефіцитом стратегічного мислення та раціональності. Ірраціональне споживання й хаотичний розподіл грошових потоків за відсутності бюджетного таргетування унеможливають формування чистих заощаджень і превентивних ліквідних резервів. Це, у поєднанні з ігноруванням інструментів ризик-менеджменту та інвестування, позбавляє суб'єкта захисту від інфляційного знецінення капіталу та екзогенних шоків.

6. Аналіз виконання Стратегії розвитку фінансової грамотності до 2030 року показав, що відсоток реалізації заходів знаходиться на досить низькому рівні. Низький рівень стартової фінансової культури у поєднанні з кадровим дефіцитом та поведінковою інертністю населення створює системні бар'єри для стратегічного фінансового планування. Додатковим дестабілізуючим чинником виступає стрімка цифровізація фінансового сектору, яка випереджає темпи адаптації громадян і масштабує ризики кібершахрайства. Це обґрунтовує необхідність переходу від статичних освітніх моделей до динамічних, адаптивних стратегій безперервного підвищення цифрової та фінансової грамотності суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калініченко О. О., Вікарчук О. І., Ніколаєнко С. М. Фінансова грамотність – запорука успішного населення. *Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки*. 2019. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2019_1_5.
2. Юрій С. І., Кізима Т. О. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій. *Фінанси України*. 2012. № 2. С. 16–25.
3. Дорошенко Н., Пашкова С. Дослідження впливу повномасштабної війни та переходу до воєнної економіки на рівень фінансової обізнаності суспільства. *Молодий вчений*. 2024. №7 (131). С. 229–235.
4. Домбровська С. О. Сучасні методи формування фінансової грамотності населення України. *Освітня аналітика України*. 2022. № 3 (19). С. 5–14.
5. Фінансова грамотність: основи та правила URL: <https://www.inzhur.reit/blog/finansova-gramotnist-osnovi-ta-pravila>
6. Корнівська В. О., Яременко О. Л. Борги домогосподарств: світовий досвід реструктуризації та українські реалії. *Проблеми економіки*. 2021. № 2 (48). С. 194–202.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
8. Гончаров С.М., Кушнір Н.Б. Тлумачний словник економіста / за ред. проф. С.М. Гончарова. К.: Центр учбової літератури, 2009. 264 с.
9. Економічний словник / Завадський Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. К.: Кондор, 2006. 355 с
10. Іващенко М.В. Мотиви фінансової поведінки домогосподарств та вплив неекономічних чинників на їх характер. URL: http://esteticamente.ru/ejournals/PSPE/2010_4/Ivaschenko_410.htm.

11. Кізима Т. Боргова поведінка домогосподарств: теоретикометодологічний аспект. URL: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/1c8ff129-8e27-4254-a106-c8d6a9666ff2/content>

12. Фінансові типи особистості: від ощадливих до марнотратних. URL: <https://vilno.org/article/876-finansovi-typy-osobystosti-vid-oshchadlyvykh-do-marnotratnykh>

13. Гончар Л. В. Фінансова грамотність населення України як фактор успішного розвитку держави. *Інноваційна економіка*. 2019. Вип. 1-2. С. 182-186.

14. Федосов В. М., Стеценко Б. С. Роль освітніх факторів у формуванні фінансового світогляду в Україні. *Освітня аналітика України*. 2019. № 3 (7). С. 69–84.

15. Григорова З. В., Дергачова Г. М., Левандовська О. М. Освіта у розвитку фінансової грамотності населення. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: матеріали VI міжнар. науково-практ. конф.* (Київ, 24 квітня 2025 р.). С. 47-48.

16. Оцінка фінансової грамотності українців. URL: https://womenua.today/wp-content/uploads/Report_2.07_fin.pdf

17. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні результати дослідження. 2019. URL: https://talan.bank.gov.ua/uploads/files/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf

18. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. Звіт за результатами дослідження. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021_en.pdf.

19. Що таке фінансова інклюзія та як українці можуть отримати якісні банківські послуги: пояснення адвокати. URL: <https://espresso.tv/ekonomika-shcho>

take-finansova-inklyuziya-ta-yak-ukraintsi-mozhut-otrimati-yakisni-bankivski-poslugi-poyasnennya-advokatki

20. США остаточно закриють USAID до 1 липня 2025 року. URL: <https://detector.media/infospace/article/239526/2025-03-29-ssha-ostatochno-zakryyut-usaid-do-1-lypnya-2025-roku/>

21. OECD/INFE 2023 International Survey of Adult Financial Literacy. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-infe-2023-international-survey-of-adult-financial-literacy_56003a32-en.html

22. Єдиний реєстр боржників. URL: <https://erb.minjust.gov.ua/#/search-debtors>

23. Понад півмільйона нових боргів з'явилося в українців за рік. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/erb-2025-12>

24. Українці стрімко накопичують борги у 2026 році: вже понад 9,5 млн проваджень. URL: <https://borgexpert.com/news/ukraintsi-strimko-nakopychuiut-borhy-u-2026-rotsi-vzhe-ponad-9-5-mln-provadzhen>

25. The Global Findex 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/globalindex>

26. Кізима Т. О., Шаманська О. С. Фінансова грамотність населення та фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу. *Світ фінансів*. 2014. № 1. С. 16–26.

27. Лозиченко О. Економічна поведінка домогосподарств: сутність та особливості формування. *Сталий розвиток економіки*. 2023. №2(47). 132–136.

28. Роговий А., Євтушенко Ю. Напрямки розвитку банківського кредитування домогосподарств у сфері житлового будівництва України в умовах цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2024. (59). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-128>

29. Стащук О. Форми та методи фінансування будівництва житла: характеристика та перспективи застосування. *Науковий журнал «Світ фінансів»*. 2019. №3(60). С. 99-107.

30. Дубина М. В., Тарасенко А. В., Тарасенко О. О. Сутність та особливості формування поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг. Проблеми економіки. 2021. № 4(50). С. 163–172.

31. Сидор І. Фінансова безпека країни через призму фінансової грамотності громадян. *Світ фінансів*. 2024. № 4(81). С. 60–74.

32. Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року. URL: <https://me.gov.ua/download/aea9bd7a-0491-4004-b5ba-f84892effc1d/file.pdf>.

33. Фінансова грамотність: типові помилки і боротьба з боргами. URL: <https://taslife.com.ua/blog/finansova-gramotnist-typovi-pomylky-i-borotba-z-borgamy>

34. Чечетова Н. Ф., Чечетова-Терашвілі Т. М. Фінансова грамотність як запорука успіху управління особистими фінансами. *World Science*. 2019. 2(10). С. 14-20.

35. European Commission publishes Financial Literacy Strategy. URL: <https://www.regulationtomorrow.com/2025/10/european-commission-publishes-financial-literacy-strategy/>

36. Звіт за 2024 рік про реалізацію Національної стратегії розвитку фінансової грамотності до 2030 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Zvit_zh_2024_NSFG.pdf?v=14